

Спеціалізованій вченій раді К 64.051.31
Харківського національного університету
імені В.Н. Каразіна
61022, м. Харків, Майдан Свободи, 6

ВІДГУК

**офіційного опонента на дисертацію Чалабієвої Маріям Рзаївни
«Конституційно-правовий статус електронних засобів масової інформації»,
подану на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за
спеціальністю 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право**

Ознайомлення з текстом поданої на захист дисертації, її авторефератом та науковими працями здобувача, опублікованими за обраною темою, надають змогу зробити наступний висновок.

Актуальність теми дослідження. Сучасний етап вітчизняного державотворення характеризується трансформаційними перетвореннями та євроінтеграційними процесами, що ставить перед наукою конституційного права значну кількість питань. Розвиток України як правової держави в умовах інформаційного суспільства зумовлює необхідність акцентування уваги на дотриманні визнаних міжнародних стандартів у цифровій медіасфері. Цей процес включає в себе, зокрема, створення належних умов для діяльності електронних засобів масової інформації (далі – ЗМІ).

Дисертаційне дослідження М.Р. Чалабієвої присвячене актуальній на сьогодні проблемі – визначенню конституційно-правового статусу електронних ЗМІ. Обрана тематика вбачається вкрай актуальною з огляду на широке використання інформаційно-комунікаційних технологій у всіх сферах життя населення, коли свобода слова, вільне вираження своїх поглядів і переконань через мас-медіа стає буденністю кожної людини. Не викликає сумніву потреба в удосконаленні чинного законодавства у даній сфері. Крім того, протягом останніх десятиріч спостерігається збільшення як практичного, так і наукового інтересу в Україні та у світі до ЗМІ, зокрема електронних, кількість яких, до того ж, щороку зростає. Окреслені трансформації потребують нагального наукового аналізу у конституційно-правовій площині, задля вирішення практичних проблем організації діяльності електронних ЗМІ через теоретичне осмислення

проблематики.

Крім цього, дане наукове дослідження електронних ЗМІ певною мірою відображає і міжгалузевий контекст проблематики, а пропозиції та висновки дисертантки щодо формування та узгодження правових позицій, хоча і зосереджені, першочергово, на проблемних аспектах конституційно-правового регулювання електронних ЗМІ, проте зроблені з урахуванням їх цивільно - та інформаційно-правової специфіки, що черговий раз вказує на практично-прикладне значення запропонованої дисертаційної роботи. Викладене ж дозволяє стверджувати, що обрана тема дисертації є актуальною як з теоретичного, так і з практичного погляду.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження виконано відповідно до п. 1.1, 1.2 Додатку 1 до Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015–2019 років, затверджених наказом МВС України від 16 березня 2015 р. № 275, а також переліку тем науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт ХНУВС, зареєстрованих в Українському інституті науково-технічної і економічної інформації на 2014–2018 рр. (№ ДР 0113U008192).

Мета дисертаційного дослідження визначена досить лаконічно, коректно, виважено, а його *задачі* сформульовані чітко, системно, у повній відповідності з декларованою метою.

Об'єкт і предмет дослідження визначені точно й правильно, що дало змогу авторів досягти поставленої мети, залишаючись у рамках наукової спеціальності 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право.

Методи дослідження, використані дисертантом, є адекватними поставленій меті та завданням дослідження, науково-обґрунтованими й ефективними. Зміст дисертації свідчить про те, що автор стоїть на матеріалістичних позиціях (хоч і не декларує це), і підходить до дослідження конституційно-правові відносини за участю електронних ЗМІ з точки зору діалектики, тобто розглядає відповідні явища і процеси в їхньому взаємозв'язку,

взаємодії та постійному розвитку. Набір спеціальних методів, використаних у даній дисертації, є традиційним для сучасної вітчизняної юриспруденції та включає в себе, зокрема, догматико-правовий (формально-юридичний), історико-правовий та порівняльно-правовий (компаративний). Широко використано в дисертації й соціологічний та статистичний методи дослідження, котрі надали міркуванням автора більшої аргументованості, ілюстративності й переконливості, хоча, на жаль, вони не зазначені у вступі дисертації при характеристиці методологічного арсеналу.

При підготовці дослідження дисертантка використала досить широке коло джерел (283 найменування) – пам'яток права різних часів, нормативних актів України та інших країн, вітчизняної й зарубіжної наукової літератури, інформаційних інтернет - ресурсів тощо.

Наукова новизна отриманих результатів значною мірою зумовлена тим, що представлена дисертація є першим в Україні дослідженням теоретичних та науково-практичних проблем конституційно-правового статусу електронних ЗМІ. Проблематика дослідження М.Р. Чалабієвої перебуває на стику конституційного права і новітніх технологій, а відтак дисертація значною мірою має новаторський характер як за поставленими завданнями, так і за отриманими висновками та пропозиціями щодо вдосконалення національної системи права.

Дисертація М.Р. Чалабієвої має суттєве **наукове і практичне значення**, оскільки сформульовані в ній положення, висновки і рекомендації можуть бути успішно використані в законопроектній діяльності, зокрема при формуванні конституційно-правових засад інформаційного суспільства в Україні, у науково-дослідницькій діяльності, як основа для більш глибоких і конкретних розробок у даній сфері, а також у навчальному процесі – при підготовці та проведенні аудиторних занять, розробці навчально-методичних матеріалів з дисциплін «Конституційне право України», «Державне право зарубіжних країн», «Актуальні проблеми конституційного права» тощо.

Запропоноване дисертаційне дослідження побудоване гармонійно й має досить збалансовану, логічну **структуру**, побудовану за принципом «від

загального – до конкретного»; воно складається з анотації, вступу, двох розділів (які об'єднують вісім підрозділів), висновків, списку використаних джерел та додатків. Зміст усіх структурних елементів дисертації є цілісним, внутрішньо несуперечливим, підпорядкованим єдиній меті дослідження.

Звертаючись до **загальної характеристики змісту дисертаційного дослідження** М.Р. Чалабієвої, маємо зазначити наступне.

У вступі, згідно з нормативно встановленими вимогами, обґрунтовується вибір теми дисертаційного дослідження, розкривається його актуальність і наукова новизна, зазначається ступінь наукової розробки відповідної проблематики, розкривається зв'язок з науковими планами та програмами закладу, де виконувалася дисертація, визначається мета і завдання дослідження, його об'єкт, предмет, методологічну основу, пояснюється теоретичне і практичне значення отриманих результатів, наводяться дані щодо апробації та оприлюднення результатів дослідження, зазначається загальна структура та обсяг дисертації.

У розділі 1 «Загальна характеристика електронних засобів масової інформації як суб'єктів конституційно-правових відносин», що складається з чотирьох підрозділів, робиться спроба уточнити категоріальний апарат за темою дослідження, розкрити сутність та основні елементи конституційно-правового статусу електронних ЗМІ, здійснити класифікацію таких ЗМІ за різними критеріями, визначити базові принципи їх функціонування, узагальнити зарубіжну практику нормативного регулювання у даній сфері.

У свою чергу, розділ 2 «Конституційно-правові засади діяльності електронних засобів масової інформації в Україні», що складається з чотирьох підрозділів, присвячений характеристиці умов та правових підстав створення, реорганізації та ліквідації електронних ЗМІ в Україні, визначенню усього комплексу конституційних прав та обов'язків цих мас-медіа, засобів і способів їх діяльності, розробці шляхів вдосконалення правових засад діяльності електронних ЗМІ в умовах розбудови громадянського суспільства в Україні.

Серед найбільш значущих положень, котрі знайшли відображення в

дисертації М.Р. Чалабієвої, передусім слід відзначити авторське визначення електронного ЗМІ як «юридичної особи (організації), діяльність якої спрямована на виробництво і швидкісну передачу інформаційної продукції публічного характеру для необмеженої кількості споживачів, яка функціонує шляхом безперервного використання електронної чи електромеханічної енергії для донесення інформації до споживачів (аудиторії)» (с. 22, 177). Виходячи з цього, дисертантка обстоює принципову позицію, що до системи електронних ЗМІ слід відносити певну тріаду мас-медіа: телебачення, радіо та Інтернет - ЗМІ(с. 107).

Досить своєрідним є підхід дисертанта до самої характеристики статусу електронних ЗМІ. Не обмежуючись традиційним підходом до статусу суб'єктів права, досить широко висвітленим як у загальнотеоретичній, так і галузевій юридичній літературі, автор розглядає конституційно-правовий статус електронних ЗМІ в органічному поєднанні нормативно-правових, організаційно-правових та доктринальних елементів. При цьому нормативно-правовий аспект, на думку дисертанта, характеризується наявністю системи нормативно-правових актів та інших джерел права, які визначають конституційні основи формування та діяльності досліджуваного суб'єкта конституційного права, інституційний – являє собою сукупність ЗМІ, органів державного управління у сфері функціонування та організації діяльності ЗМІ, інститутів громадянського суспільства, які в даній ситуації захищають право громадян на інформацію, а доктринальний – систему наукових знань про юридичну природу та порядок функціонування електронних ЗМІ в умовах державно організованого суспільства (с. 37-39). Такий підхід є далеко не безспірним, але заслуговує на увагу, оскільки надав змогу дисертантові розкрити реальне становище електронних ЗМІ в усій складності й багатоаспектності інформаційного суспільства, дедалі зростаючій динаміці суспільних відносин, політико-правової теорії та практики.

Вагомими внеском у розробку конституційно-правової теорії є здійснена дисертантом масштабна й багатопланова класифікація електронних ЗМІ

(підрозділ 1.2). Зокрема, ним запропоновано класифікувати електронні ЗМІ за способом поширення даних (ефірні, кабельні, мережеві (Інтернет - ЗМІ)); за територією поширення інформації (загальнодержавні, регіональні, місцеві); за способом збирання/поширення інформації (радіо-, теле -, кінозасоби, відеозапис, звукозапис, Інтернет - засоби); за формою власності (державні, комунальні, приватні, суспільні, змішані); встановлено, що Інтернет - ЗМІ поділяються на суто мережеві, паперово - та аудіовізуально-мережеві, мережево - аудіовізуальні та мережево-паперові. Такий підхід може слугувати доктринальною основою для подальшої диверсифікації правового регулювання статусу електронних ЗМІ залежно від їх видової приналежності.

Особливу увагу дисертант приділяє правовій природі Інтернет - ЗМІ. При цьому він пропонує визначати Інтернет -ЗМІ як веб - сайт, який є електронною версією друкованого або аудіовізуального ЗМІ, чи виходить самостійно в мережі Інтернет, зареєстрований у добровільному порядку його власником, як засіб масової інформації, що здійснює періодичне (з оновленням інформації не рідше одного разу на рік) поширення масової інформації, призначеної для необмеженого кола осіб (с. 60). Такий підхід видається доволі вдалим, оскільки органічно поєднує загальні характеристики засобу масової інформації зі специфікою функціонування світової електронної мережі. Водночас автор слушно пропонує виокремлювати три види Інтернет - ЗМІ: 1) суто мережеві – ті, що функціонують лише в Інтернеті й не мають друкованого чи аудіовізуального варіанту (наприклад, соціальні мережі); 2) паперово- та аудіовізуально-мережеві – друковані та аудіовізуальні ЗМІ, які мають також свій електронний варіант; 3) мережево - аудіовізуальні та мережево-паперові – мережеві ЗМІ, що випускаються як у друкованому, такі в аудіовізуальному варіанті, однак їх існування в Інтернеті є первинним і головним (с. 64).

Принципи діяльності електронних ЗМІ поділяються дисертантом на загальні та спеціальні (підрозділ 1.3). При цьому до загальних він відносить принципи свободи слова, заборони цензури, протидії концентрації електронних ЗМІ в одних руках, захисту осіб від небезпечного контенту, захисту авторських

та суміжних прав, принцип заборони реклами спонсорства та стимулювання продажу тютюнових виробів, а до спеціальних – принцип безпеки кіберпростору (с. 69). На останньому з принципів варто зупинитись докладніше, оскільки в даному випадку підхід автора є новаторським. Дисертант акцентує увагу на тому, що цей принцип уособлює певний стан віртуального інформаційно-комунікаційного середовища, яке держава, суспільство і людина повинні захищати, шляхом запобігання негативного впливу інформації (через неповноту, невірогідність чи невчасність) на життєво важливі суспільні інтереси особистостей онлайн (с. 74). Дисертантом обґрунтовано теоретичні та практичні основи цього принципу, акцентовано увагу на наявності в Україні спеціального правового регулювання протидії кіберзагрозам, що є відповіддю на сучасні виклики національній безпеці, що постали перед Україною останніми роками. Ґрунтовному й критичному аналізу в дисертації піддано Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки в Україні» від 5 жовтня 2017 р. та Указ Президента України №133/2017 від 15 травня 2017 р., на підставі якого усі мобільні оператори та Інтернет - провайдери обмежили доступ до низки російських соціальних мереж та інтернет - ресурсів.

Цілком логічним видається й проміжний висновок про те, що нормативно-правова основа конституційно-правового статусу електронних засобів масової інформації характеризується хаотичним виокремленням деяких електронних засобів масової інформації – телебачення та радіо, як аудіовізуальних медіа, і повною відсутністю нормативного регулювання Інтернету. Наголошується на потребі розробки та прийняття в Україні кодифікованого акту – Інформаційного кодексу України, який би дав змогу сформувати єдині підходи щодо регламентації інформаційних відносин.

Звертає на себе увагу аналіз дисертантки умов та правових підстав створення, реорганізації та ліквідації електронних засобів масової інформації в Україні. Констатовано повну відсутність нормативно-правового регулювання вищевикладеного питання. Цілком обґрунтовано доводиться необхідність спрощення державою процесів реєстрації традиційних засобів масової

інформації задля підтримання радіо та телебачення у «війні за популярність» з Інтернет -ЗМІ (стор. 117, 128 дисертації).

В цілому, можна констатувати, що результатам дисертаційного дослідження М. Р. Чалабієвої притаманний досить високий рівень наукової новизни, положення якої в тій чи іншій мірі містяться в усіх структурних елементах дисертації. Нею виконано поставлені завдання та отримано результати, які мають як теоретичне, так і практичне значення.

Разом з тим дисертація не позбавлена певних недоліків та суперечливих положень, які потребують додаткових пояснень та уточнень.

1. У роботі автор неодноразово застосовує дефініцію «мас-медіа» та ототожнює його з електронним ЗМІ, посилаючись виключно на етимологію цього терміна (с. 30 дисертації). На нашу думку, такий підхід потребує додаткового обґрунтування.

2. У підрозділі 1.4 «Зарубіжний та національний досвід конституційно-правового регулювання організації та діяльності електронних засобів масової інформації» аналізується практика нормативного регулювання інформаційної сфери у зарубіжних країнах переважно на конституційному та законодавчому рівнях. Втім, на наш погляд, було б доцільно більш ретельно проаналізувати підзаконні нормативно-правових акти, які регулюють діяльність електронних ЗМІ у світі, звернувши увагу на ті аспекти, що піддаються підзаконному регулюванню, та тих органах, на які підзаконне регулювання покладається.

3. Недостатньо уваги автором приділено дослідженню проблем захисту та поновлення порушених прав електронних ЗМІ, зокрема під кутом гарантій діяльності таких ЗМІ в Україні. Визначення відповідного правозахисного механізму було б доцільним як з точки зору теорії конституційного права, так і з точки зору застосування на практиці.

4. Представлена дисертантом загальна концепція Інформаційного кодексу України, як єдиного кодифікованого нормативного акту щодо електронних ЗМІ, має дещо абстрактний характер. Доцільно було б визначити структуру такого кодифікованого нормативного акта більш детально.

5. Характеризуючи зарубіжний та національний досвід конституційно-правового регулювання організації та діяльності електронних ЗМІ, дисертант звертається до так званих «чотирьох теорій преси» (авторитарної, лібертаріанської, радянської, теорії соціальної відповідальності преси), які пропонують різні варіанти загально-правового положення преси в державі та суспільстві, але, ймовірно, можуть імплементуватися й у сферу електронних ЗМІ (с. 87). Однак при цьому автор не зазначає, яка з названих чотирьох теорій є оптимальною для сучасної України. Вважаємо, це питання має отримати висвітлення у виступі дисертанта під час публічного захисту.

6. На с. 154 дисертації зазначається, що «електронна країна» у майбутньому стане камеральною соціальною мережею, яка зміцнить довіру громадян до органів державної влади. Проте із тексту роботи не зрозуміло, який зміст автором вкладено у поняття «камеральна соціальна мережа».

Разом із тим, висловлені зауваження мають швидше дискусійний характер і жодним чином не впливають на наукову цінність дисертаційного дослідження.

Виходячи з наведеного вище, вважаю, що зазначена дисертаційна робота є самостійною завершеною працею, в якій отримані нові науково обґрунтовані результати і яка має суттєве значення для науки конституційного права. Дисертація відповідає вимогам, передбаченим п.п. 9 та 11 Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого постановою Кабінету міністрів України від 24.07.2013 № 567, що пред'явлені до дисертацій, які подаються на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук, а її автор, – Чалабієва Маріям Рзаївна, – заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право.

Офіційний опонент:

**директор Науково-дослідного інституту
державного будівництва та місцевого самоврядування
Національної академії правових наук України
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрНУ**

ЗАСВІДЧУЮ:

Завідуюча ВК

Серьогіна С.Г.